

O'SMIRLARDA XARAKTER AKSENTUATSIYASI VA UNING BOSHQA XULQ – ATVOR SHAKILANISHGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

University of business and science

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Jurayev Xaydarjon Odilboyevich

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2585-8439>

Abstract: this article covers the psychological mechanisms by which character accentuation which occurs today in adolescence, affects the deviant-behavioral formation of types, and the study of this problem by chetel scientists.

Keywords: character accentuation , deviant, asthenic, cycloit, schizoite, psyche, extyoge, Emancipation, crisis, social muxite.

Аннотация: в данной статье освещаются психологические механизмы влияния акцентуации характера, возникающей сегодня в подростковом возрасте, на девиантно-поведенческие формирования типов и исследуется данная проблема учеными chetel.

Ключевые слова: акцентуация характера, девиант , астеник, циклоит, шизоит, психика, экзистенция, эмансипация, кризис, социальная среда.

Annotatsiya: Ushbu maqolada , bugungi kunda o'smirlik davrida yuzaga keladigan xarakter aksentuatsiyasi tiplarning og'ishgan-xulq-atvor shakilanishiga ta'sirining psixologik mexanizmlari va ushbu muammoning chetel olimlari tomonidan o'rganilganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xarakter aksentuatsiyasi, deviant , astenik, sikloit, shizoit, psixika, extyoj, emansipatsiya, kriziz, ijtimoiy muxit.

Kirish.

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlarga qaratilayotgan e'tibor tobora kuchayib bormoqda va davlat siyosatiga ko'tarildi desak bo'ladi. Endigina o'sib kelayotgan yosh o'smirlik davri an'anaviy ravishda eng qiyin deb hisoblanadi ham psixologik, ham va ijtimoiy nuqtai nazardan.

Xarakter bu odamning odamlarga, bajarilgan ishga munosabatini belgilaydigan barqaror shaxsiyat xususiyatlari majmui. Xarakter faoliyat va muloqotda namoyon bo'ladi va odamning xulq-atvoriga o'ziga xos, o'ziga xos soyani beradigan narsani o'z ichiga oladi

Xarakter shakllanishi davrida uning tipologik xususiyatlari, hali hayotiy tajriba bilan tekislanmagan va yashirilmagan bo'lsa -da, shunchalik ravshan bo'ladiki, ba'zida ular psixopatiyaga, ya'ni patologik xarakter anomaliyalariga o'xshaydi. Voyaga etganida, urg'u chiziqlari odatda tekislanadi. Bu bizga "o'tkinchi" haqida gapirishga imkon berdi o'smirlik urg'ulari xarakter "(Lichko A.E., 1977). O'smirlik davrida ijtimoiy, fazoviy, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyoj ortadi – shaxsiy avtonomiya, nimaga olib keladi jamiyat, oila, shuningdek, g'oyalardagi tub o'zgarishlar "yolg'izlik" va "yolg'izlik" tushunchalari haqida. O'smirlik davrida yolg'izlik hissi yoshga bog'liq qiyinchiliklar bilan bog'liq va shaxsning psixologik shakllanishi va shuning uchun muloqotga bo'lgan ehtiyojning asosiy sababidir tengdoshlar va qiziqishlar bilan ijtimoiy ahamiyati va rolida guruhda. Shaxslararo munosabatlar sohasini shakllantirish amalga oshiriladi asosiy shaxsiyat etuklashganda hissiy qo'zg'aluvchanlik, hissiy tajribalarning katta barqarorligini o'z ichiga olgan mexanizmlar, etarli tajribaga ega bo'lish qobiliyati qo'rquv va xavotirning namoyon bo'lishi, qochish, yoki qarama-qarshi his-tuyg'ularning to'liq yo'qligi, shuningdek, nafaqat baholash bilan bog'liq tajribaning paydo bo'lishi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmida, ya'ni 1968 yilda nemis psixiatri K. Leonhard "aksentuatsiya" tushunchasini kiritdi. U buni me'yordan chetga chiqish, individual

xususiyatlarning haddan tashqari kuchayishi deb ta'riflagan. To'qqiz yil o'tgach, 1977 yilda, sovet olimi A.E. Lichko aniqroq va torroq "belgi aksentuatsiyasi" so'zini ishlatishni taklif qildi. Aynan mana shu ikki olim (K. Leongrad va A. E. Lichko) psixologiya faniga beqiyos hissa qo'shdilar, aksentuatsiyalarning yaqin, bir -birini to'ldiruvchi tushunchalari va tasniflarini ishlab chiqdilar. Xarakterning aksentuatsiyasi-bu ba'zi xususiyatlarning haddan tashqari ifodalanishi. Urg'u - bu odamning ichki dunyosidagi nomutanosiblik va nomutanosiblik belgisidir

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

O'rganilgan muammo o'smirlardagi xarakterning o'zgaruvchanligi va ularda yuzaga keladigan turli xildagi deviant xulq-atvor shakllari yuzaga kelishi va ularning namoyon bo'lishi haqida ko'plab olimlar o'z ishlarining olib borishgan bo'lib, АКЦЕНТУАЦИИ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПСИХИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА Тюркина Ирина Владимировна Санкт-Петербург 2016, ПСИХОЛОГИЯ ХАРАКТЕРА Учебное пособие Марина Валерьевна Шамардина, Ирина Александровна Ральникова, Елена Анатольевна Петухова Барнаул 2020, Deviant xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O'quv qo'lanma Toshkent 2014. Biz o'rganilayotgan muammo bo'yicha adabiyotlarni nazariy ko'rib chiqdik, tadqiqotning uslubiy asoslarini aniqladik. Maxsus adabiyotlarni o'rganish jarayonida biz o'smirlarda yuzaga keladigan aksentuatsiya tiplari va ularni faoliyat davomida qanday yuzaga kelishi va undagi psixologik himoya ongsiz va ong o'rtasidagi va turli xil hissiy munosabatlar o'rtasidagi qaramaqarshiliklar doirasida xatti-harakatlarning buzilishining oldini olishga qaratilgan normal mexanizm sifatida ta'riflangan degan xulosaga keldik.

Nemis olimi K. Leonard tomonidan taklif qilingan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi ham xarakter tipologiyasi hisoblanadi. Bu shaxsning atrofidagi odamlar bilan muloqot uslubini baholashga asoslangan.

NATIJALAR TAXLILI

A.E. Lichkoning fikricha, xarakterli aksentuatsiyalarni tasniflashning o'ziga xos xususiyati shundaki, sovet olimi uni o'smirlar va yigitlarning deviant xulq - atvorini kuzatish natijalari asosida qurgan. Uning nazariy asosi K. Leonhard va sovet psixiatri P. B. Gannushkinning ishlari edi.

A.E. Lichko o'smirlar bilan ishlagan, lekin uning kontseptsiyasi doirasini bu yosh davri bilan chegaralamagan.

A.E. Lichkoga ko'ra xarakterli urg'u berish turlarining tasnifi:

Gipertenziv - Ular haddan tashqari faol, chaqqon, xushmuomala, quvnoq odamlar. Ularning kayfiyati, qoida tariqasida, har doim ko'tarinki kayfiyatda. Shu bilan birga, ular bezovtalanmagan, tartibsiz, ziddiyatli, oson, lekin yuzaki olib ketilgan, o'zlariga juda ishongan, o'z qobiliyatlarini yuqori baholashga moyil, maqtanchoq. Bunday odamlar notinch kompaniyalarni, hayajon va tavakkalchilikni yaxshi ko'radilar.

Sikloid - Bu holatda gipertermiya bir -uch hafta davomida kuzatiladi, so'ng subdepressiya (engil depressiya) bilan almashtiriladi. Ko'tarilgan va tushkun kayfiyatning doimiy o'zgarishi bu turdagi aksentuatsiya nomini keltirib chiqardi.

Ko'tarinki kayfiyat davrida bunday odam xushchaqchaq, tashabbuskor, xushmuomala. Kayfiyat o'zgarganda, qayg'u, befarqlik, asabiylashish va yolg'izlik istagi namoyon bo'ladi. Subdepressiya davrida sikloid turi tanqid va kichik muammolarga juda keskin ta'sir ko'rsatadi.

Giperimik o'smirlarning asosiy xususiyati deyarli har doim juda yaxshi, hatto ko'tarinki kayfiyatdir. Vaqti -vaqti bilan va qisqa vaqt ichida bu quyosh g'azab, g'azab va tajovuzdan qorayadi. Emansipatsiya reaksiyasi ayniqsa aniq. Shu sababli, ota -onalar, o'qituvchilar, o'qituvchilar bilan ziddiyatlar osongina paydo bo'ladi.

Qoida tariqasida, ruxsatsiz ishdan bo'shatish, ba'zan uzayish tendentsiyasi mavjud. Gipertimalarda uydan haqiqiy asirlar kam uchraydi.

Atrofdagi hamma narsaga qaytarilmas qiziqish, giper-o'smirlarni uchrashishni tanlashda behayo qiladi. Alkogolizatsiya o'smirlik davridan boshlab gipertirimalar uchun jiddiy xavf tug'diradi. Do'stlari bilan kompaniyalarda ichishadi.

Gipertimik o'smirlarda ishtiyoqning reaksiyasi boyligi va namoyon bo'lishining xilma -xilligi bilan farq qiladi, lekin eng muhimi - sevimli mashg'ulotining o'ta nomuvofiqligida.

Har doim yaxshi kayfiyat va yuqori hayotiylik ularning qobiliyat va imkoniyatlarini qayta baholash uchun qulay sharoit yaratadi. O'ziga bo'lgan haddan tashqari ishonch "o'zini ko'rsatishga", boshqalarning oldida qulay sharoitda ko'rinishga, maqtanishga undaydi. Ammo giperimik o'smirlarning o'zini o'zi qadrlashi samimiyydir.

Psixopatizatsiyaning gipertimik-beqaror varianti eng keng tarqalgan. Giperterimik aksentuatsiya gipertimik-beqaror psixopatiyaning rivojlanishida hal qiluvchi rolni odatda oila o'ynaydi. Haddan tashqari himoyalalanish - giperhimoya, mayda nazorat va shafqatsiz diktat, hatto oila ichidagi munosabatlarning buzilishi va gipokopiya bilan birlashganda, beparvolik gipertimik -beqaror psixopatiyaning rivojlanishiga turtki bo'lishi mumkin.

Gipertimik-histeroid varianti ancha kam uchraydi. Gipertermiya fonida histerik xususiyatlar asta -sekin paydo bo'ladi.

Psixopatizatsiyaning gipertimik-affektiv varianti portlovchi psixopatiyalar bilan o'xshashlikni keltirib chiqaradigan, ta'sirchan portlash xususiyatlarining ortishi bilan tavsiflanadi. Ko'pincha gipertiralarga xos bo'lgan g'azab va g'azab, ular qarshilikka uchraganda yoki muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, bu erda ayniqsa zo'ravonlikka aylanadi va eng kichik sabab bilan paydo bo'ladi.

Sikloid turi bu jarayonda olimlarning fikricha bu tur 1921 yilda Kretsmer tomonidan tasvirlangan va birinchi marta psixiatrik tadqiqotlarda keng qo'llanilgan. P.B. Gannushkin (1933) "sikloidlar guruhi" ga psixopatlarining to'rt turini kiritgan: "konstitutsiyaviy depressiv", "konstitutsiyaviy hayajonli" (gipertimik), siklotimik va emotsional-labil. U siklotimiyani psixopatiyaning bir turi deb hisoblagan.

O'smirlik davrida siz sikloid aksentuatsiyasining ikkita variantini ko'rishingiz mumkin: tipik va labil sikloidlar.

Odatda bolalik davridagi sikloidlar tengdoshlaridan farq qilmaydi yoki ko'pincha gipertirimalar taassurotini qoldiradi. Balog'at yoshining boshlanishi bilan (qizlarda bu menarxga to'g'ri kelishi mumkin), birinchi subdepressiv faza sodir bo'ladi. U befarqlik va asabiylashish moyilligi bilan ajralib turadi. Ertalab letargiya va kuch yo'qolishi seziladi, hamma narsa qo'ldan chiqadi.

Ilgari shovqinli va jonli o'smirlar bu davrda letargik divanda kartoshka bo'lishgan.

Boshqalarning jiddiy muvaffaqiyatsizliklari va tanqidlari subdepressiv holatni chuqurlashtirishi yoki o'z joniga qasd qilishga urinish bilan o'tkir affektiv reaksiyaga sabab bo'lishi mumkin.

Odatda sikloidlarda fazalar odatda qisqa va ikki -uch hafta davom etadi.

Sikloid o'smirlarning "eng kam qarshilik ko'rsatadigan joylari" bor. Ulardan eng muhimi, ehtimol hayot stereotipining tubdan buzilishining beqarorligi.

Labil sikloidlar, odatdagilaridan farqli o'laroq, ko'p jihatdan turg'un (emotsional-labi yoki reaktiv-labil) turga yaqinlashadi. Bu erda fazalar ancha qisqa - bir necha "yaxshi" kunlar bir nechta "yomon" kunlar bilan almashtiriladi. "Yomon" kunlar letargiya, kuch etishmasligi yoki sog'lig'idan ko'ra yomon kayfiyat bilan belgilanadi. Tegishli yangiliklar yoki voqealar tufayli bir muddat ichida kayfiyat o'zgarishi mumkin. Ammo, quyida tasvirlangan labil turdan farqli o'laroq, haddan

tashqari emotsional reaktivlik yo'q, kayfiyatning kichik sabablarga ko'ra osongina va keskin o'zgarishga tayyorligi.

Sikloidlardagi o'smirlarning xulq -atvor reaksiyalari, odatda, ham, labil ham, o'rtacha darajada ifodalanadi. Emansipatorlik intilishlari va tengdoshlar guruhlash reaksiyalari ko'tarilish paytida kuchayadi. Xobbi beqaror.

Tsikloidlarda xarakterning o'zini o'zi qadrlashi asta-sekin shakllanadi, chunki "yaxshi" va "yomon" davrlar tajribasi to'planadi. O'smirlar hali bunday tajribaga ega emaslar, shuning uchun o'z-o'zini hurmat qilish hali juda noaniq bo'lishi mumkin.

Karl Leonxard mashhur shaxs psixikasi klassifikatsiyasini ishlab chiqdi; bundan tashqari, mashhur bolalar psixiatri, professor A.E. Lichko Biroq, ikkala yondashuv ham aksentuatsiyalarning ma'nosi to'g'risida umumiy tushunchani saqlab qoladi.

Leongrad aksentuatsiyaning 12 turini aniqlaydi, ularning har biri insonning hayot qiyinchiliklariga boshqalarga nisbatan sezgirligi, bir xil turdagi tez -tez to'qnashuvlarga, ma'lum asabiy buzilishlarga tanlab qarshilik ko'rsatishini oldindan belgilab beradi. Qulay sharoitlarda, agar shaxsning zaif bo'g'inlari hujumga uchramasa, bunday odam g'ayrioddiy bo'lib qolishi mumkin. Masalan, deb ataladigan belgining aksentuatsiyasi yuksak turdagi rassom, rassom iste'dodining gullab -yashnashiga hissa qo'shishi mumkin.

Belgilar aksentuatsiyasi ko'pincha o'smirlar va yigitlarda uchraydi (50-80%). Siz maxsus yordamida aksentatsiya turini yoki uning yo'qligini aniqlashingiz mumkin psixologik testlar Masalan, Leonhard-Shmishek testi. Ko'pincha siz ta'kidlangan shaxslar bilan muomala qilishingiz kerak bo'ladi va odamlarning xatti - harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini bilish va oldindan bilish juda muhimdir.

Belgilangan shaxslar haqidagi tushunchasini tushuntirib, Leonhard, odatda, ular patologik emasligini ta'kidlab, o'z pozitsiyasini quyidagicha bahslashdi: "Agar

boshqacha talqin qilinsa, biz faqat oddiy odamni oddiy deb hisoblash mumkin degan xulosaga kelishimiz kerak edi, va o'rtadan (o'rtacha tezlik) har qanday og'ish patologiya deb tan olinishi kerak edi. Bu bizni o'ziga xosligi bilan o'rtacha darajadagi fonda ajralib turadigan odamlarni me'yordan chiqarishga majbur qiladi. Biroq, bu toifadagi odamlar, shuningdek, ijobiy ma'noda "shaxsiyat" sifatida tilga olinadigan odamlar toifasiga kiradi va uning o'ziga xos ruhiy tuzilishiga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, ta'kidlangan shaxslarda, ijtimoiy ijobiy yutuqlarning imkoniyatlari va ijtimoiy salbiy ayblovlar qo'yiladi. Yengil urg'u ko'pincha ijobiy shaxsiyat namoyishlari bilan, yuqori - salbiy namoyishlar bilan bog'liq. Patologiya haqida faqat ta'kidlangan belgi juda kuchli ifodalanganida va umuman shaxsiyatga halokatli ta'sir ko'rsatganda gapirish mumkin.

A.E. Lichko urg'u berishning quyidagi turlarini ajratadi: gipertimik, sikloid, labil, asteno-nevrotik, sezgir, psixastenik, shizoidli, epileptoidli, histeroidli, beqaror va konformal.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, xarakterning aksentuatsiyasi - bu shaxsni "oddiy" odamdan ajratib turadigan shaxs xarakter aksentuatsiyasini belgilangan talablar asosida diagnostikasini amalga oshirish orqali turli salbiy holatlarni oldini olish imkoniyati paydo bo'ladi. Aynan xarakter aksentuatsiyasi bu jadallik bilan namoyon bo'lishi o'smirlik davriga borib taqaladi bunday psixologik xususiyatlar judayam o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi o'smirlarda yuqorida keltirilgan aksentuatsiya tiplari ijtimoiy sharoitlarda va oilaviy muxitda ijobiy yoki salbiy bo'lib shakilanadi bu esa o'smirlar egalab turgan davra, faoliyat jarayonlariga va dustlar davrasidagi munosabatlar erarxyasida shakilanadi.

Yuqoridagi aksentuatsiya tiplarining ba`zilarida salbiy va psixopatiyaga moyillik xam kuzatiladi bu esa ma`lum bir miqdorda o`smir yoshdagi yig`it va qizlarda ta`lim sifatni va bilim egalashda yuzaga keladigan motivatsyani pasayishiga sabab bo`ladi. Bunday psixologik jarayonlarning xarakterdagi o`zgarishlarni oldini oish uchun eng birinchi navbatda ularga to`g`ri munosabat va o`smirlik davrida yuzaga keladigan kriziz davrlarini to`g`ri tushunib ota – ona va tarbiyachi murabiylar ularga yuqori bosim bermasdan muomila qilish kerakligi va muloqotga bo`lgan extyojlarini qondirishi ular bilan sammimiy oxangda gaplashish dardlarini tinglash orqali ularning ong ostida to`plangan dardlarini yuqoriga chiqarib salbiy qoniqmaslik xislari norozchilik ularda shakilanadigan deviant xulq atvorni oldini olish yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. АКЦЕНТУАЦИИ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПСИХИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА Тюрпина Ирина Владимировна Санкт-Петербург 2016,

2. ПСИХОЛОГИЯ ХАРАКТЕРА Учебное пособие Марина Валерьевна Шамардина, Ирина Александровна Ральникова, Елена Анатольевна Петухова Барнаул 2020

3. Odilboyevich, J. H. (2025). RUHIY SALOMATLIKNI MUSTANKAMLASHDA PSIXOLOGIK YORDAMNING ANAMIYATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 78(2), 52-59.

4. Jurayev, X. (2025). O `smirlarda xarakter aksentuatsiyasining o `ziga bo `lgan ishonch rivojlanishiga ta`sirining psixologik xususiyatlari. *МАКТАБГАЧА ВА МАКТАБ ТА`ЛИМИ JURNALI*, 3(12).

5. Olimboyevna, R. M., Abdumutalliyevna, B. S., & Odilboyevich, J. X. (2025). SHAXS XARAKTER AKSENTUATSIYASI VA UNING JINOYATCHILIKKA TA'SIRI. *Advances in Science and Humanities*, 1(03), 18-20.
6. Odilboyevich, J. X. (2024). O'SMIRLIK YOSH DAVRIDA SHAXSDA SUITSID XOLATLARINI PROFILAKTIKA QILISH YO'LARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 47(3), 111-114.
7. Odilboyevich, J. X. (2025). SHAXS XARAKTER AKSENTUATSIYASI VA UNING NAMOYON BO'LIH TURLARI. *ИКРО журнал*, 15(01), 806-809.
8. Odilboyevich, J. H. (2025). PSIXOLOGIK TRENINGNING MAQSADI VA VAZIFALARI, PSIXOLOGIK TRENINGDA YECHILADIGAN MUAMMOLAR. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 52(1), 107-112.